І. Вино божественне

Пластика, малярство і музика, можливості яких здаються такими багатими, насправді займаються кількома вічними темами. Геніальні митці не ускладнюють і не розвивають традиційних сюжетів і мотивів: людини, що помирає; жінки, яка кохає; страждущої матері і т.д., зовсім навпаки, їх естетичний геній проявляється у тому, що їм вдається вилущити ці теми з непотрібної і ординарної шкаралущі, яка наросла на них завдяки зусиллям бездарних митців, вони повертають їм первісну простоту, сягають їх пронизливої серцевини.

Недалекі й приземлені люди гадають, що прогрес людства полягає у постійному нагромадженні щораз більшої кількости речей та ідей. На щастя ні; справжній поступ це все глибше проникнення у кілька первинних таємниць, які, як одвічні серця, пульсують у сутінках історії. Кожну епоху характеризує особлива чутливість щодо однієї з цих великих проблем, натомість інші залишаються немов би у забутті або ж роблять незграбні спроби якось до них наблизитись.

Так деякі люди наділені ідеально гострим і чутливим зором, і тоді світ являється їм як скарбниця найпрекрасніших кольорів й відтінків, у той час як їхній слух не знає жодної гармонії.

Тому ці первинні теми мистецтва можна трактувати як свого роду сповіді. Кожна епоха, зупинившись на них і пробуючи визначити саму себе, водночас виражає свою остатню волю, виявляючи найглибшу суть свого духу. Якщо, досліджуючи історію мистецтва, вибравши якусь з тем, прослідкуєм зміни, які з нею відбулись то побачимо, як впродовж століть, що приходять і відходять, які прибиті своєю вражаючою величчю і власною обмеженістю, діткливою як вбита у бік шпага, розвивається і мораль.

Якось я блукав музеєм Прадо, через шиби лилось лагідне світло, зовсім випадково зупиняюсь перед трьома полотнами: перше це "Вакханалія" Тіціана, друге "Вакханалія" Пуссена і третє "Пияки" Веласкеса. Ці три роботи таких різних митців єднає одна тема – вони показують три різні інтерпретації трагікомічної теми, якою є вино.

Однак, вино це проблема космічна. Ви смієтесь?

Вино – космічна проблема? У цьому немає нічого дивного, але усмішки завжди доказують, що я маю рацію. Вино є проблемою такою серйозною і настільки справді універсальною, що наша епоха теж не могла пройти попри неї, не звернувши на неї своєї уваги і не розв'язавши її якимось притаманним їй чином.

Так наша епоха теж зайняла певну позицію щодо вина – позицію гігієнічну. Спілки, постанови, податки, лаболаторні дослідження... яких тільки сфер діяльности чи інтересів не стосується слово алкоголізм.

Вино є проблемою космічною. Мене теж це смішить, епоха, у яку ми живемо, подібна до порцелянової китайської вази... у якій сховане моє серце; там воно було деформоване і тепер на великі таємниці космосу воно теж реагує так, як це властиво епосі. Рішення, яке моя епоха прийняла щодо проблеми вина, ясно говорить про її прозаїчний спосіб мислення, хворобливі тенденції до запобігливої передбачливости і міщанського пристосування, про те, яким абсолютно чужим є для неї героїчний елемент. Чи є хто у наш час, хто побачив би попри алкоголізм – всю ту гору паперів, діаграм та статистику – простий чуттєвий образ набухлих кетягів, лози, що позгиналась під зрілими, пещеними золотистими променями сонця виногрон.

Але не будьмо зарозумілими: наша інтерпретація проблеми вина є тільки однією з можливих, ба навіть більше – вона є між них наймолодшою. Раніше, ще за багато століть до того, як вино стало адміністративною проблемою, воно було богом.

Ми, сучасні люди, весь світ розклали по шухлядках; ми є тваринами, що все класифікують. Кожна область наук є такою шухлядкою, а у кожній з шухлядок сховано безліч уламків дійсности, які ми віками відколювали від великої материнської скелі, якою є Природа. І так у малих, випадково, часто з огляду на якийсь каприз зібраних купках, ми знаходимо фрагменти чи відпади дійсного життя. Щоб зібрати цей мертвий, позбавлений усього духовного скарб, ми повинні були умертвити та четвертувати саму Природу.

Раніше було навпаки: людина мала перед собою живий і неподільний космос. Фундаментального поділу, який ділить світ на матеріальну і духовну сферу для неї не існувало. Де б вона не глянула – всюди бачила дію творчих і нищівних стихій. Потік води не був для неї плином краплин одна по одній, а специфічним способом життя водяних божеств. День був для нього буттям, яке покликане було до того, щоб розсипати світло, ніч, натомість, була силою, яка відроджувала і повертала до життя померлих.

Таким чином у цьому монолітному світі вино явилось людині як одна з основних стихій. Виногрона були часточками світла; вони конденсували у собі найбільш таємничу силу, яка вводила людей й тварин у світ кращий. Вино осяює оточуючу нас природу, благородить серця, відкриває очі, і вчить танців. Вино є богом мудрим, плідним і танцівливим. Діоніс, Вакх це відголоси світу, що не знає кінця, які кружляють як гарячий вітер між густих і темних лісів життя.

II. "Вакханалія" Тіціана

Я не думаю, що на світі є картина, більш оптимістична. Тераса на узбіччі пагорбу. Кілька дерев додає місцю ще більшого чару: за ними видно море з блакитною й непорушною водою. Віддалік ліниво пливе судно.

Насичена блакить неба з білою хмаринкою посередині є елементом першого плану; на його тлі промальовуються дерева, пагорб, плечі й голови окремих фігур, все, що їх торкається, позбавлене всіх матеріальних рис. Мужі й жінки вибрали цей прекрасний закуток всесвіту, щоб насолоджуватись життям: це люди, які п'ють, сміються, розмовляють, танцюють, навзаєм обдаровують одні одних ласками чи сплять. Всі біологічні функції тут гідні й рівноправні. Десь посередині полотна стоїть маля, яке задерши сорочину справляє свою маленьку потребу. На вершині пагорба вигрівається оголений старець, а на передньому плані з правої сторони дрімає розімліла Аріадна, гола й біла.

Полотно могло б мати й иншу назву, більш експресивну; вона більше відповідала б істині, якщо б звучала так: тріумф моменту...

У житті ми йдемо від хвилі до хвилі, спотикаємось, знову підіймаємось; деякі з цих падінь проходять безслідно, проминають як сірі хвилі ріки, що плине обіч. Инші приносять біль, немов уколи у серце. Що ж робити? Ми зітхаємо: "Ну що це за життя!" і пробуємо цю хвилю відпихнути якнайдалі від себе, відкинути її і, якщо вдасться, то звести на ніщо, щоб вона вже ніколи не могла повернутись. Правда бувають і хвилі піднесення, коли ми відчуваємо свою єдність з всесвітом; душа розливається і огортає собою весь овид, ми зливаємось у одне ціле з оточуючою нас природою і раптом починаємо усвідомлювати гармонію, яка панує у світі речей, який нас оточує. Це хвилина щастя, ніби вінець життя і разом з тим його найповніший вираз.

Душею ми прагнемо вловити цю мить, пробуємо її зафіксувати. Иншими словами: кидаємось у цю швидко минаючу хвилю, віддаємось їй повністю, без застережень і страху, так ніби ця хвилина щастя була одним з тих чудових суден, якими Гомер наділив феаків, суден, які швидкі як думка, не маючи ні стерна ні стернового, непомильно прямують до мети.

Власне один з цих моментів і зобразив Тіціан. У місті люди приречені на невдачі і страждання щоденного життя; мають невдоволені амбіції,

терплять кривди, не вірять одні одним, їх мучить почуття власної недосконалости, дивляться одні на одних недобре й задрісно. Але якогось дня вони виїжджають за місто: віє лагідний вітерець, весь світ виграє на сонці, буйне галуззя дерев кидає на землю блакитні тіні. Хтось привозить з собою амфори і срібно-золоті, чудово виточені келихи. У пляшках міниться вино. Вони п'ють. Пропадає історична напруженість: у очах появляється новий блиск, у клітинах мозку народжується фантазія. Виявляється, що життя дійсно не є вже таким даремним й нікчемним, що на тлі сільського золотаво-блакитного пейзажу людське тіло є прекрасним, що людські душі є шляхетними, повними вдячности і завжди готовими нас зрозуміти. Здається невидимі пагони сплітають нас з землею, морем, повітрям і небом: так, ніби весь світ є гобеленом, а ми фігурами з того гобелену, волокна якого пронизують наші груди; потім ті самі волокна йдуть далі, творять он ту сліпуче-білу хмарину. А вони п'ють. І скільки вже часу тут провели, ніхто не знає.

Як у тумані вони починають пригадувати, що існує місто, що є біль, що є зради і що десь, врешті решт, всьому настане кінець. Їм здається, що вони пробули тут вже сторіччя, і що залишаться тут навіки і сонячне проміння вічно буде пестити боки срібного дзбанка. Мить, яку вони переживають, стає тягучою до безкінечности, видовжується, немов торкаючи обидвох затуманених у далечині кінців часу. Воля до вічного тривання, яка глибоко засіла у кожній годині щастя, послужила Ніцше у його пошуках справжніх цінностей, у справі створення нових скрижалів добра і зла. Ось як він виразив це своїми чудовими строфами:

Минай! – говорить біль

Та вічности бажає насолода

І щоб не було їй кінця!

Люди на полотні Тіціана оголились, щоб віддатись лагідним пестощам сонця й повітря, можливо їх веде таємний інстинкт і бажання

більш тісно злитись з оточуючою їх природою. Чим більше вони п'ють, тим більше відкриваються перед ними найглибші таємниці космосу, творча сутність усіх речей. Містерія оточує їх як ритм. Вони бачать, що вся сцена тоне у блакиті – небо, море, трава, дерева, туніки – від цього тла відбиваються гарячі відтінки, червоне й золотисте – чоловічі постаті, жовті смуги сонця, келихи, золотисті та чуттєві тіла жінок. Небо являється їм як ненав'язливе і всеохопне питання; а земля – тверда й широка – як переконлива, добре обґрунтована відповідь. Вони бачать, що на землі є праве й ліве, висоти й низини: бачать, що є світло й тінь, спокій і рух; бачать, що зігнутість створена для того, щоб приймати випуклість, що сухе прагне вільготного, холодне теплого, а тиша є гостинним прихистком для минущого галасу...

Тих людей не ввела у цю ритмізовану містерію всесвіту якась зовнішня ерудиція; це вино, яке було мудрим богом, на якусь мить дало їм інтуїцію, яка дозволила відкрити найглибшу таємницю. Тут мова йде не про якісь нові поняття, які усвоювались би через мозок, а зовсім навпаки, вино призвело до того, що їх тіла потонули у тому потоці раціональности, у якому пливе весь світ. І так приходить момент, коли рухи їх рук, торсів і ніг теж стають ритмічними, м'язи не просто рухаються а узгоджуються з тактами ритму. Ритм є прихованою логікою, яка дрімає у м'язах: під впливом вина рух стає танцем.

III. "Вакханалія" Пуссена

Таким чином, згідно з Тіціаном, вино надає звичайній органічній матерії духовної сили. Це чудове полотно, яке показує людей, що ліниво забавляються довкола дзбанів з вином, є квінтесенцією філософії Відродження. Для Середньовіччя дух є ворогом і протилежністю матерії. Вбиваючи одне ми дозволяємо рости иншому; життя є боротьбою душі і тіла, тактика цієї боротьби називається аскезою.

Відродження иншим чином потрактувало таємницю життя. Воно стало у опозицію і рішуче відкинуло цей песимістичний дуалізм. Ні, світ є одним цілим: він не є лишень вульгарною матерією чи лишень плодом

уяви. Те, що ми називаємо матерією, може дійти до ритмічної вібрації – тоді вона стане тим, що ми називаємо духом. Під впливом вина м'язи сягають вершини своїх можливостей, готові до танцю, так як і горло готове до співу, серце – до любови, уста – до усміху, а мозок – до руху ідей.

Таким чином ми приходимо до формули, яка окреслює нам сенс "Вакханалій" Тіціана; вони представляють момент, коли втрачається межа між людиною, твариною і богом. Постаті на цьому полотні є істотами з крові й кости; шляхом простої інтенсифікації своєї природної енергії, тобто енергії тваринної, вони зливаються у одне ціле з космосом, підіймаючись на вершини інтуїції і абсолютного оптимізму, який первісно був притаманний богам.

Давайте зробимо коротке порівняння полотна Тіціана і Пуссена. Це, власне кажучи, не картина, а руїна картини. Неможливо передати її змісту ні з допомогою фотографії, ні з допомогою рисунку. Тут, в одному з рідко відвідуваних залів музею вона поволі й догорає.

Найпростіші відтінки червоного, якими Пуссен намалював свої постаті, поглинає дике, натуральне світло, яке профанує це полотно. Затираються посаджені у червоному темні синьо-блакитні відтінки. Наскільки полотно Тіціана схиляє нас до усмішки, настільки це полотно з слідом чи не фізичного спустошення навіює нам настрій елегійний, заставляє задуматись над минущістю всього, що є прекрасним, над скінченністю і жорстокою місією великого руйнівника сущого – часу.

Тим не менш те, що нам оповідає Пуссен є, хоч це й здається неможливим, ще більш радісним, ніж оповідь Тіціана. Останній оповідає нам тільки одну історію, представляє нам тільки одну хвилю. Ми можемо побачити тут тільки зусилля матерії, якій вино надало духовної вібрації, щоб цю хвилю продовжити; ми можемо тільки передчувати те, що все це закінчиться величезною втомою, болем голови, охлялими м'язами і присмаком у роті. Натомість постаті Пуссена не є людьми, а богами. Фавни, селени, німфи і сатири, які супроводжують у гаях шалені

пригоди Вакха і Аріадни. Тут немає тіціанівського реалістичного людського елементу. Причому не через невміння чи помилки – просто такою є формальна концепція полотна. Коли Пуссен писав свій твір, вже минула епоха Відродження, так як минає вакханалія. Він жив у епоху, яка безпосередньо слідувала за тіціанівською оргією – у епоху знудженості і глибокого розчарування. Оптимістичні обіцянки Відродження не здійснились. Життя залишилось тяжким й непоетичним. Західна Европа почала схилятися або до містицизму або до раціоналізму. Який сенс все це має?

Діяльність обмежилася до мінімуму; життя редукувалося до крайніх меж; і тоді замість того, щоб тягнути таке нікчемне існування, люди почали втікати у спогади про давні прекрасні епохи. Пуссен є романтиком класичної мітології. У нереальному просторі його полотна рухається танок богів, які завжди сміються і радіють, які п'ють не впиваючись, для яких вакханалія є не святом, а нормальним життям. Це чудово вловив Мейєр-Ґрафе: У "Вакханаліях" Пуссен уникає всяких крайнощів. Він не представляє нам, як Тіціан, епізоду з дня гульбищ і сваволі; щастя і радість у нього є нормою (1).

І ось результат: маля з картини Тіціана стоїть праворуч, між фавном і німфою, яка заграє з козлом. Воно має козлині копитця, є милим маленьким сатиром, сином кози і прекрасного божества. Це зближення божества й тварини виразило серйозні, меланхолійні настрої характерні для романтизму Руссо, коли він постулював повернення людини до Природи, вимагав розриву з цивілізацією, як результатом діяльности людини, яка є помилкою і глухим кутом. Природа більш досконала, ніж культура; це означає, що тварина ближча до Бога, ніж людина. Набагато раніше Паскаль теж передбачав, що: Il faut s'abetir.

IV. "Пияки" Веласкеса

Краса і щастя є атрибутами богів, а не людей – стверджує Пуссен. Радість, яка малює, збуджує у нас розчарованість, оскільки ми відчуваємо себе відлученими від неї. Дійсність повна труднощів й болю;

щастя нереальне, як ті боги і німфи. Сонце мститься, затемнюючи описувану картину, подібно до того як мешканці Олімпу помстились Гомеру, осліпивши його за те, що він зачепив честь Єлени.

Розв'язок, запропонований Пуссеном, схиляє нас до безмовного споглядання, у якому ще бринить затихаюче відлуння радісного сміху богів. Це двозначне запрошення до вічної меланхолії не є розв'язком аж занадто втішним. Проте Пуссен, принаймні, переконує нас, що боги є. Пуссен малює богів.

Веласкес, натомість, зібрав на своєму полотні міське дно: волоцюг і нероб, брудних, хитрих і лінивих – немов кажучи їм: "Ходім, позбиткуємось з богів".

Посеред вже зібраного виноградника він ставить дебелого парубійка з нездоровою шкірою, вінчаючи його чоло кількома листками винограду. Це Вакх. Инших він розміщує довкола кам'яної діжі й наказує їм пити, доки не повилізають безглуздо очі і уста, не вишкіряться ідіотичною усмішкою. І все.

Вакханалія перетворюється у п'янство.

Вакх є містифікацією. Існує тільки те, що можна побачити чи помацати. Богів немає.

Це вже висміювання всієї мітології, яке, як відомо, характерне для ряду робіт Веласкеса – пригадайте хоча б "Меркурія", "Аргоса" чи "Бога Марса" – і яке, без сумніву, має у собі щось велике. Це рішуче прийняття матеріалізму, виклик, кинутий космосу – горде malgre tout. Та чи воно виправдане? Чи не є реалізм певним обмеженням? Бо, якщо ми дійдемо до суті справи, то чим є боги? Що символізують мітологічні постаті богів? Це питання серйозне і важке. Спрощуючи, можна сказати, що боги – це той вищий сенс, якого набирають речі, коли ми на них дивимось у контексті инших.

Тому Марс є тим, що є найкращим у війні – відвагою, силою волі, фізичними здатностями; Венера тим, що є найкращим у сексуальній експансії – прагненням, красою, лагідністю, делікатністю, вічною жіночністю; Вакх тим, що є найкращим у пробуджуючому чутливість фізіологічному збудженні – запалом, любов'ю до полів, лісів й тварин, почуттям глибокого братерства всього живого, благословенним щастям, яке дарує людям фантазія.

Боги є тим, що є найкращого в нас самих, тим, що будучи очищеним від вульгарности й зла, персоніфікується, набираючи власної форми.

Говорити, що речі поза своєю матеріальною будовою не мають жодного чару, що їх не супроводжує якась ідеальна аура, чи якийсь глибший сенс, означає говорити, що життя, взагалі позбавлене сенсу, і зв'язку між речами немає. Тіціан і Пуссен, кожен по-своєму, репрезентують релігійний темперамент, так само, як і Ґьоте вони віддають божественні почесті Природі. Веласкес є великим атеїстом, величезним безбожником.

Своїм пензлем, як мітлою, він вимітав з нашого життя богів. У його вакханаліях не тільки немає Вакха, але окрім того є ще замість нього "блазень", безсоромник, що його вдає.

Це, власне кажучи, наш художник. Він розчистив шлях нашій епосі, адміністративній епосі, з якої вимели богів, у якій вже йдеться не про Діоніса, а про алкоголізм.

Переклав Францішек Площанський